

leuk lezen in een boek van twee uitgevers, die nadrukkelijk tot de katholieke zuil behoren.

Naast deze twee opmerkingen van algemene aard zijn er ook enkele detail-kwesties te vermelden, wat zo goed als onvermijdelijk is bij een boek van een dergelijk brede opzet. Zo is het een *understatement* dat Filips van de Elzas Vermandois zomaar teruggaf na de dood van zijn echtgenote (28), en gijzelden de Bruggelingen Maximiliaan van Oostenrijk in 1488 en niet in 1480 (125). Filips van Artevelde tenslotte liet Pieter van den Bossche niet vermoorden zoals op pagina 87 te lezen staat. Wie een boek als dit schrijft, is fataal afhankelijk van secundaire literatuur. Vermits er geen voetnoten aan te pas komen, geldt enkel de beknopte literatuurlijst als referentie. Aangaande de laatste opmerking valt te vrezen dat Carson dit uit D. Nicholas' studie over de Van Arteveldes (Leiden-New York, 1988) heeft gehaald. Tegen de als boeken over het veertiende-eeuwse Gent vermomde omgevallen kaartenbakken van deze Amerikaanse historicus dient overigens gewaarschuwd, of ze in een bibliografie van één bladzijde over de geschiedenis van Vlaanderen *überhaupt* een plaats verdienen, kan worden getwist.

Afgezien van deze schoonheidsfoutjes bevat *In eindeloze verscheidenheid* tal van originele vondsten en leuke associaties. Zoals gezegd kan men slechts verhopen dat buitenlandse lezers, en vooral Noordnederlanders die vaak niet gehinderd door kennis terzake over de geschiedenis van de Zuidelijke Nederlanden heenstappen, er kennis van nemen.

Marc Boone

A. C. F. Koch, *Het Bergkwartier te Deventer. Huizenboek van een middeleeuwse stadswijk tot 1600* (Zutphen: De Walburgers, 1988, 270 blz., f60,-, ISBN 90 6011 613 5).

In 1983 publiceerden A. J. Gevers en A. J. Mensema hun *De havezaten in Salland en hun bewoners* (Alphen aan den Rijn: Canaletto), een geschiedenis van de adellijke huizen in dit deel van Overijssel, en bovendien een uitgebreid overzicht van de geschiedenis der families die de ridderlijke huizen bewoonden. De zorgvuldige genealogische verhandelingen maken het boek niet altijd tot een meeslepend epos, maar iedereen die zich met Oostnederlandse geschiedenis bezig houdt wil *Havezaten in Salland* steeds bij de hand hebben. Ook voor Twente (G. J. ter Kuile sr., *Geschiedkundige aantekeningen op de havezathen van Twenthe* (Almelo 1911)), Drenthe (J. Bos, e. a., *Huizen van stand* (Meppel, 1989)) en Groningen (W. J. Formsa, e. a., *De Ommelander borgen en steenhuizen* (2e dr.; Groningen, 1987)) verschenen soortgelijke werken, zij het minder uitgebreid op genealogisch gebied. Al deze boeken beperken zich tot adellijke behuizingen buiten de steden. Het lijkt ook ondoenlijk om voor een stad een dergelijk onderzoek op poten te zetten: van elk huis een korte bouwgeschiedenis en een overzicht van de bewoners door de jaren heen. Niet alleen telt een stad nu eenmaal heel wat huizen, en niet alleen zijn van borgen en kastelen meer afbeeldingen vervaardigd dan van steenhuizen en camerens, maar de adellijke behuizingen bleven in het algemeen generaties lang in dezelfde familie, wat het onderzoek aanzienlijk vereenvoudigt.

A. C. F. Koch heeft met *Het Bergkwartier te Deventer* ondanks al deze problemen min of meer een burgerlijke pendant van de 'kastelenboeken' geschapen. Zijn keuze voor een bepaalde wijk was noodzakelijk om de hoeveelheid materiaal te beperken, en werd bovendien ingegeven door een fraaie bron die hem voor een fors deel van de door hem behandelde periode tot leidraad diende. Vanaf 1430 is 'zonder veel onderbrekingen' het Renuntiatieboek bewaard gebleven, waarin verkoop of afstand van onroerend goed werd genoteerd. In tegenstelling tot Gevers en

Mensema, die in 490 bladzijden 74 huizen behandelden, was Kochs bestand vele malen omvangrijker, al was per huis uiteraard minder te vinden, en al liet hij de bouwgeschiedenis feitelijk buiten beschouwing. Koch koos er voor zijn ruim 300 *items* min of meer in telegramstijl te noteren, en de verwijzingen naar archiefstukken beperkt te houden. Wel wordt waar mogelijk geciteerd uit het Kohier van hoofdelijke aanslag uit 1580. Een moeizaam punt moet het aaneenrijgen van de gegevens over losse panden en percelen tot keurig geordende straatwanden geweest zijn. 'Belendingen zoeken' is een sport die bijna elke mediaevist bij tijd en wijle enthousiast bedrijft, maar de ijver waarmee Koch de ontelbare losse gegevens geordend heeft is indrukwekkend. Uiteindelijk rangschikte hij de huizen in de volgorde die het Straathoek van 1629 aangaf—en hoewel het niet met zoveel woorden vermeld staat zal hier ook de reden voor de (globale) einddatum te vinden zijn: het Straathoek als 'vervolg' op Kochs *Huizenboek*. Gelukkig verwijst Koch niet alleen naar het Straathoek, maar ook naar het kadaster en ten slotte zo mogelijk naar het huidige huisnummer.

Fraai maar moeizaam hanteerbaar zijn de tekeningen die J. J. van Nijendaal aan het boek bijdroeg. Ze geven per huis de oudste bekende gevelindeling, straatwandgewijs, en in het algemeen in een volgorde die tegengesteld is aan die van het Straathoek en daarmee van Kochs straatgewijze opsmoring. De afgebeelde gevels zijn slechts gedeeltelijk middeleeuws, de datum van weergave staat keurig onder elk pand afgebeeld, de leeftijd van de afgebeelde toestand moet de gebruiker zelf afleiden. Dit alles doet echter geen afbreuk aan de volharding van de tekenaar, het heeft juist als effect dat het *Huizenboek* ook voor wie in de periode ná 1600 is geïnteresseerd van nut zal zijn. De aansluiting tussen catalogus, tekeningen en de per straat afgedrukte kaart is vrij los. Het zou prettig zijn geweest wanneer de kadastrale kaart waar steeds naar wordt verwezen als uitgangspunt was genomen. Nu wordt het lokaliseren van individuele huizen in de huidige straatwand een heel getel!

Het *Huizenboek* biedt beduidend meer dan huizen. In de catalogus zit een schat aan genealogisch materiaal verborgen dat voor de historicus van Oost-Nederland van groot profijt zal zijn. Het vereenvoudigt immers het plaatsen van 'losse' namen uit ander archiefmateriaal in een sociaal verband. Dit wordt nog versterkt doordat Koch waar mogelijk aanvullende informatie over zijn bewoners heeft opgenomen, bijvoorbeeld wanneer ze burger werden, of het om schepenen of raden ging, etc. Het uitvoerige persoons- en plaatsnamenregister maakt het *Huizenboek* een ideaal instrument om iets over familie, beroep en status van honderden Deventenaren te weten te komen.

Daarenboven geeft de auteur per straat een beknopte inleiding over ontstaan en geschiedenis ervan. 80 bladzijden inleiding plaatsen de catalogus in een breder perspectief, en geven aan hoe we het Bergkwartier in de rest van de stad kunnen inpassen. Het was een wat apart gelegen 'echte burgerwijk', dicht bevolkt, een deel van de stad waar de armste en de rijkste Deventenaren dicht bij elkaar woonden. Het Bergkwartier grensde aan de Brink, de plaats waar de vijf Deventer jaarmarkten plaatsvonden, en met de economische teruggang van de zestiende eeuw raakte ook De Berg in verval. Als enige Deventer stadswijk had het Bergkwartier een eigen parochiekerk, de Bergkerk, die in 1206 werd gewijd. Enige jaren daarvoor was het Bergkwartier binnen de omwalling gebracht, en de oudste bronnen die op woonstraten in het gebied duiden dateren uit 1230. Uiteraard is pas uit de veertiende eeuw meer archiefmateriaal bewaard gebleven, de catalogus begint pas werkelijk uitvoerig te worden na 1430.

Behalve het verleden van het Bergkwartier behandelt de inleiding ook de ontwikkeling van het Deventer woonhuis, huisnamen, de woelige jaren aan het eind van de zestiende eeuw en in het kort het ontstaan van Deventer — Koch herhaalt en verfijnt hier het overzicht dat hij in 1964 gaf

in E. H. ter Kuiles deel over *Zuid-Salland* in de reeks Monumenten van geschiedenis en kunst (Den Haag, 1964). Voor een aantal monumenten onder de door Koch beschreven huizen kan men daar ook een korte architectuurhistorische beschrijving van het pand dat nu op een perceel staat aantreffen. Kochs *Huizenboek* is hopelijk een aanmoediging voor kunsthistorici om naast zijn nauwkeurige en verhelderende catalogus op basis van archiefmateriaal een tweede boek op basis van de bouwgeschiedenis te plaatsen.

F. J. Kossmann

G. J. Jaspers, *De blokboeken en incunabelen in Haarlems Libry* (Haarlem: De Vrieseborch, 1988, 309 blz., f50,-, ISBN 90 6076 294 0).

Deze studie over de vroege drukken in Haarlems bezit is méér dan alleen een catalogus van de vroege drukken in het bezit van de Haarlemse stadsbibrije (SBH in het vervolg). Dat de collectie een studie rechtvaardigt, bewijst alleen al de omvang ervan: naast meer dan 160 incunabelfragmenten die vanuit Breslau naar Holland kwamen via de collectioneers Hoffmann von Fallersleben en Jacobus Koning, bezit de stadsbibliotheek 216 drukken (blokboeken, prototypografie en incunabelen) die dateren van vóór 1501. Met dit aantal staat de Haarlemse stadsbibliotheek op de zevende plaats van de openbare bibliotheken in Nederland. De politieke en sociale omstandigheden in Haarlem tussen 1572 en 1596 leidden tot de stichting van de stadsbibliotheek. Al in 1625 was er een aanzienlijke toename van de boekencollectie, toen de bibliotheek van het johannieterklooster in Haarlem in het bezit van de stad kwam met veel incunabelen in hun oorspronkelijke vroeg-zestiende-eeuwse band. Het streven de eer te krijgen de stad te zijn waar de boekdrukkunst was uitgevonden, was een andere impuls voor het verzamelen van vroege drukken. In de Haarlemse stadsbibrije is een grote collectie Costeriana aangelegd, waaronder meer dan twintig Donaatfragmenten.

Het boek van Jaspers over deze kostbare en zeldzame collectie valt globaal uiteen in twee delen: een thematisch gedeelte met de behandeling van een aantal problemen verbonden aan de beschreven collectie en een catalogus-gedeelte met een beschrijving van alle bewaarde incunabelfragmenten, blokboeken en incunabelen in de Haarlemse stadsbibrije. In het thematische deel, bestaande uit zeven hoofdstukken, komen achtereenvolgens aan de orde: de geschiedenis van de Haarlemse stadsbibrije, het verschijnsel blokboek en incunabel, de oorspronkelijke bezitters van de boeken, de drukkers en uitgevers van de bewaarde werken, de datering en de inhoud van de blokboeken en incunabelen, de beschrijving van de illustraties en van de originele boekbanden. Het werk wordt besloten met vijf informatieve en nuttige lijsten van technische termen, literatuur, voormalige bezitters, concordanties van de SBH-drukken en de belangrijkste naslagwerken van incunabelen en tot slot een lijst van de vele afbeeldingen, 130 in totaal.

De stichting van de Haarlemse Libry op 22 mei 1596 kan niet los worden gezien van de ontwikkelingen in de hieraan voorafgaande turbulente politieke jaren. Van 1572 tot 1576 vochten de Spanjaarden en de prins van Oranje om het bezit van deze stad, een strijd die uiteindelijk ten gunste van Oranje werd beslecht. De stad kon daarop aanspraak maken op alle geestelijke goederen en het stadsbestuur gaf de rector van de Latijnse school de opdracht een aantal kloosterbibliotheken te inventariseren en te catalogiseren. In 1581 werd naasting van geestelijk bezit werkelijk geëffectueerd en op 22 mei 1596 werd een stadsbibrije opgericht, gevestigd in het voormalige dominicanenklooster. Omdat er een behoorlijk aantal jaren